

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK
HOLATINI O‘RGANISHNING ASOSIY JIHLTLARI**

Nurjanova Nazokat Matnazarovna

Xorazm viloyati Shovot tumani

32-son umumiy o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi

Allayeva Nargiza Axmedovna

Xorazm viloyati Shovot tumani

33- umumiy o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik holatini o‘rganishning asosiy jihatlari, ularning ruhiy rivojlanish xususiyatlari hamda diagnostika usullari yoritiladi. Shuningdek, bu yosh davrida uchraydigan psixologik muammolar va ularni aniqlash hamda bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, psixologik holat, diagnostika, rivojlanish, emotsiya, moslashuv, o‘quvchi, psixolog, kuzatish, test.

KIRISH

Kichik maktab yoshi bolalar hayotida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davr odatda 6–10 yosh oralig‘ini qamrab oladi va bolaning maktabga kirishi bilan bog‘liq yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi bilan xarakterlanadi. Shu sababli bu davrda bolaning psixologik holatini o‘rganish katta ahamiyatga ega.

Bu yoshdagi bolalarda psixologik rivojlanish jadal kechadi. Ularning diqqat, xotira, tafakkur va nutq qobiliyatlari rivojlanadi. Shu bilan birga,

ilmiy –amaliy anjuman

emotsional holatlar ham o'zgarib boradi. Bola endi o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarishni asta- sekin o'rganadi.

Maktabga moslashuv jarayoni kichik yoshdagi bolalar uchun muhim sinov hisoblanadi. Ba'zi bolalar yangi muhitga tez moslashsa, boshqalari qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa ularning psixologik holatida turli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Masalan, qo'rquv, xavotir, tortinchoqlik yoki aksincha, ortiqcha faollik kuzatilishi mumkin.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik holatini o'rganishda kuzatish usuli keng qo'llaniladi. Psixolog yoki o'qituvchi bolaning darsdagi xatti-harakatini, tengdoshlari bilan munosabatini va umumiy kayfiyatini kuzatadi. Bu orqali bolaning ichki holati haqida muhim ma'lumot olish mumkin.

Shuningdek, suhbat va psixologik testlar ham muhim ahamiyatga ega. Bola bilan samimiy suhbat orqali uning fikrlari, his-tuyg'ulari va muammolari aniqlanadi. Maxsus testlar esa uning rivojlanish darajasini baholashga yordam beradi.

Oilaviy muhit ham bolaning psixologik holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Mehribon va qo'llab-quvvatlovchi muhitda ulg'aygan bola o'zini ishonchli his qiladi. Aksincha, janjalli yoki befarq muhit bolaning ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi.

O'qituvchining roli ham juda muhimdir. U bolaga nisbatan sabrli va tushunuvchan bo'lishi, uning individual xususiyatlarini inobatga olishi kerak. Har bir bola o'ziga xos bo'lgani sababli, unga individual yondashuv zarur.

Psixologik muammolarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish bolaning sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli maktab psixologi, o'qituvchi va ota- onaning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Kichik maktab yoshi davri (taxminan 6–10 yosh oralig‘i) bolaning psixik rivojlanishida eng mas‘uliyatli va intensiv bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola tizimli ta‘lim jarayoniga kirib keladi va uning hayot tarzi, kundalik faoliyati hamda ijtimoiy roli tubdan o‘zgaradi. O‘yin faoliyati yetakchi o‘rindan o‘quv faoliyatiga o‘tadi, bu esa bilish jarayonlarining yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘ladi. Bola atrof-muhitni idrok etishda aniqroq va tizimliroq yondashuvni egallaydi, diqqat barqarorligi ortadi, topshiriqlarni ongli ravishda bajarish ko‘nikmasi shakllanadi. Xotira mexanik yodlashdan mantiqiy eslab qolishga o‘tadi, ya‘ni bola ma‘lumotni tushunish, taqqoslash va bog‘lash asosida o‘zlashtira boshlaydi. Tafakkur jarayonlari ham sifat jihatdan takomillashadi: bola predmet va hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglaydi, ularni tasniflaydi, umumlashtiradi va muayyan mantiqiy xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Shu bilan birga, nutq rivoji jadallashib, lug‘at boyligi ortadi, grammatik jihatdan to‘g‘ri va izchil fikr bayon etish qobiliyati shakllanadi. Bu jarayonlar o‘quv faoliyatining samarali kechishini ta‘minlovchi psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur yosh davrida shaxsning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bola maktab jamoasiga qo‘shilib, yangi ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni, jamoa qoidalariga rioya etishni o‘rganadi. Mas‘uliyat, intizom, mehnatsevarlik, o‘zo‘zini nazorat qilish va baholash kabi sifatlar shakllana boshlaydi. O‘quv jarayonidagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi, shu bois ijobiy pedagogik muhit yaratish alohida ahamiyatga ega. Emotsional jihatdan bola o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, sabr-toqat ko‘rsatish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va empatiya namoyon etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Iroda jarayonlari mustahkamlanib, maqsadga erishish yo‘lida qiyinchiliklarni yengish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi. Umuman olganda, kichik maktab yoshi davri bilish jarayonlari, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy munosabatlarning uyg‘un

ravishda shakllanishi bilan tavsiflanadi. Mazkur bosqichda yaratilgan qulay ta'limiy va tarbiyaviy sharoit bolaning keyingi o'smirlik davridagi psixologik barqarorligi va muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish muammosi rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiya va neyropsixologiya doirasida keng o'rganilgan. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda ushbu davr bolalarning bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvi va o'quv faoliyatining shakllanishi bilan bog'liq holda izohlanadi. Masalan, Jerome Bruner ta'lim jarayonida kashfiyot orqali o'qitish (discovery learning) konsepsiyasini ilgari surib, kichik maktab yoshidagi bolalarda faol bilish jarayoni va motivatsiyani qo'llab-quvvatlash zarurligini asoslagan. Uning fikricha, bu yoshda bola tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki faol izlovchi subyekt sifatida shakllanishi lozim. Bruner o'quv materialini spiral tamoyil asosida berish g'oyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida tushunchalarning bosqichma-bosqich chuqurlashib borishini ta'minlaydi.

Kognitiv rivojlanish va ijtimoiy ta'sir muammosini chuqur o'rgangan yana bir olim — Albert Banduradir. U ijtimoiy o'rganish nazariyasida bolalar xulq-atvori va psixik jarayonlari kuzatish va modellashtirish orqali shakllanishini ilmiy asoslab bergan. Bandura tadqiqotlari kichik maktab yoshida o'qituvchi va ota-onaning namunaviy xulqi, rag'bat va jazolash tizimi bolaning o'z-o'zini baholashi hamda ijtimoiy moslashuviga kuchli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Uning o'z-o'zini samaradorlik (self-efficacy) konsepsiyasi boshlang'ich ta'lim jarayonida bolalarning o'quv muvaffaqiyatiga bo'lgan ishonchini shakllantirish muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Aqliy rivojlanishning ijtimoiy tabiatini tadqiq etgan Urie Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasini ishlab chiqqan. U bolaning psixik taraqqiyoti mikro (oila, maktab), mezo va makrotizimlar o'zaro ta'siri natijasida

shakllanishini ta'kidlaydi. Kichik maktab yoshida ayniqsa oila va maktab muhitining uyg'unligi muhim bo'lib, bu ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi nomuvofiqlik bolaning psixologik moslashuviga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bronfenbrenner modeli kichik maktab yoshidagi bolalarni o'rganishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Neyropsixologik yo'nalishda olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar esa kichik maktab yoshida bosh miya po'stlog'ining frontal qismlari faol rivojlanishi natijasida ixtiyoriy nazorat, rejalashtirish va diqqatni boshqarish mexanizmlari mustahkamlanishini ko'rsatadi. Xususan, ijro funksiyalari (executive functions) ni o'rganish bo'yicha xorijiy tadqiqotlar kichik maktab yoshida o'zini nazorat qilish va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishini empirik ma'lumotlar bilan tasdiqlagan.

Mahalliy psixologiya fanida ham kichik maktab yoshi davrining psixik xususiyatlari chuqur o'rganilgan. O'zbek psixologiya maktabi vakili G'oziyev Erkin G'oziyevich bolalar va o'smirlar psixologiyasi bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan. Uning ilmiy ishlarida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda diqqatning ixtiyoriy shakli, mantiqiy xotira va tafakkurning rivojlanish mexanizmlari pedagogik jarayon bilan bog'liq holda tahlil qilingan. G'oziyev ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash, bolalarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarurligini asoslab bergan.

Shuningdek, M. G. Davletshin tomonidan o'quv faoliyatining psixologik asoslari, o'quv motivatsiyasi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy rivojlanishi masalalari tadqiq etilgan. Davletshin o'quv jarayonida motivatsion omillarning ahamiyatini ko'rsatib, rag'batlantirish va muvaffaqiyat vaziyatini yaratish kichik maktab yoshidagi bolalarda ijobiy o'quv motivini shakllantirishini ilmiy asoslagan.

Uning tadqiqotlari respublika maktablarida o‘tkazilgan empirik kuzatuv va tajriba ishlari bilan boyitilgan. Mahalliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, milliy mentalitet, oilaviy tarbiya an‘analari va jamoaviylik qadriyatlari kichik maktab yoshidagi bolalar psixikasiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, oilaviy qo‘llab- quvvatlash va o‘qituvchi shaxsining ijobiy ta’siri bolalarda o‘quv motivatsiyasi va o‘ziga ishonchning shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Respublika miqyosida olib borilgan pedagogikpsixologik tadqiqotlar interaktiv metodlar, muammoli o‘qitish va hamkorlikda o‘qitish usullari kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishini ko‘rsatgan.

Mazkur tadqiqot kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga qaratilib, aralash (miqdoriy va sifat) yondashuv asosida tashkil etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida 6–10 yoshdagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tanlanadi, shuningdek, ularning psixik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida o‘qituvchilar va ota-onalar ham jalb etiladi. Ma’lumotlar kuzatish, psixodiagnostik metodikalar usullari orqali to‘planadi.

Bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur), o‘quv motivatsiyasi, emotsional holat va ijtimoiy moslashuv darajasi maxsus topshiriqlar va testlar yordamida baholanadi. Olingan natijalar statistik va tavsifiy tahlil asosida qayta ishlanadi, umumiy qonuniyatlar va o‘zaro bog‘liqliklar aniqlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik holatini o‘rganish ularning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. To‘g‘ri yondashuv orqali bolada o‘ziga ishonch, ijtimoiy faollik va sog‘lom ruhiy holat shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI :

1. OECD, Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of

Social and Emotional Skills 2023, Paris, France: OECD Publishing, 2023.

2. UNICEF, The State of the World’s Children 2021: On My Mind
– Promoting, Protecting and Caring for Children’s Mental Health, New York,
USA: UNICEF, 2021.

3. World Health Organization, Guidelines on Mental Health Promotion and
Preventive Interventions for Adolescents, Geneva, Switzerland: WHO, 2020.

4. ZIYO.NET